

SADRŽAJ

Skraćenice	9
<i>Uvod</i> : Misлити u kategorijama svetskih poredaka	13
1. Svet zidova	41
2. Svet brojeva	69
3. Svet federacija	107
4. Svet prava	137
5. Svet rasa	163
6. Svet ustava	201
7. Svet signala	239
<i>Zaključak</i> : Svet ljudi bez ljudi	287
Reči zahvalnosti	313
Napomene	315
Indeks	407

Uvod

MISLITI U KATEGORIJAMA SVETSKIH POREDAKA

Nacija može iznedriti vlastite varvarske osvajače.

VILHELM REPKE, 1942.

Krajem dvadesetog veka opšte je verovanje bilo da je ideologija slobodnog tržišta osvojila svet. Kretanja u globalnoj ekonomiji slabila su značaj država. Na Svetskom ekonomskom forumu u Davosu 1995, ikoničkom mestu cele ere, predsednik SAD-a, Bil Klinton (Bill Clinton), primetio je da „tržišta koja su otvorena 24 sata mogu odgovoriti zaslepljujućom brzinom i ponekad nemilosrdnošću”.¹ Kancelar Gerhard Šreder (Gerhard Schröder) osvrnuo se na „oluje globalizacije” kada je najavljivao veliku reformu sistema socijalne pomoći u ponovo ujedinjenoj Nemačkoj. Socijalna tržišna ekonomija (*soziale Marktwirtschaft*), kazao je, mora se modernizovati ili će biti „modernizovana razuzdanim silama tržišta”.² Politika se pomerila u prošlo vreme i jedini igrač bila je globalna ekonomija. Predsednik američkih Federalnih rezervi, Alen Grinspen (Alan Greenspan), to je izrazio na najbrutalniji način kada je 2007. objavio da „teško da pravi ikakvu razliku to ko će biti naredni predsednik. Svetom upravljaju sile tržišta”.³ Kritičarima tržišta to izgleda kao novo carstvo s „globalizacijom koja zamenjuje kolonijalizam”.⁴ Za pobornike tržišta to je svet u kojem kolaju ne ljudi, već roba i kapital u skladu s logikom ponude i potražnje, stvarajući blagostanje ili barem priliku za sve.⁵ Tu su filozofiju vladavine tržišnih sila njeni kritičari imenovali kao „neoliberalizam”. Neoliberali, govorili su nam, verovali su

u globalni *laissez-faire*: samoregulišuća tržišta, smanjenje uloge države i svođenje celokupne ljudske motivacije na jednodimenzionalan racionalan interes *homo oeconomicusa*. Neoliberalni globalisti, tvrdilo se, združili su kapitalizam slobodnog tržišta i demokratiju, te maštali o ujedinjenom svetu tržišta bez granica.

Moja pripovest koriguje tako ispričan zaplet. Pokazuje da oni koji su sebe opisivali kao neoliberalne nisu verovali u samoregulišuća tržišta kao autonomne entitete, nisu videli demokratiju i kapitalizam kao sinonime, niti su smatrali da su ljudi motivisani samo ekonomskom racionalnošću. Oni nisu težili ka nestajanju države niti ka nestajanju granica, a na svet nisu gledali samo kroz optiku pojedinca. Zapravo, temeljan neoliberalan uvid može se uporediti s onim Džona Majnarda Kejnza (John Maynard Keynes) i Karla Polanijija (Karl Polanyi): tržište se ne brine samo o sebi, niti se može brinuti samo o sebi. Srž neoliberalnog teoretisanja u XX veku sadržava ono što su nazivali metaekonomskim ili izvanekonomskim uslovima za zaštitu kapitalizma na nivou celog sveta. U ovoj knjizi pokazujem da se neoliberalan projekat usredsredio na oblikovanje institucija ne da bi oslobodio tržišta, već da bi ih zaštitio, da bi „imunizovao” kapitalizam od pretnje demokratije, te da bi stvorio okvir za obuzdavanje često iracionalnog ljudskog ponašanja i presložio svet nakon doba carstva kao prostor država koje se takmiče i čije granice ispunjavaju svoju nužnu funkciju.

Kako razumeti neoliberalizam i možemo li uopšte koristiti to ime? Mnogi su godinama tvrdili da je izraz bukvalno besmislen. „Zapravo, nema takve stvari” kao što je neoliberalna teorija, nedavno je tvrdio jedan naučnik.⁶ Međutim, Međunarodni monetarni fond (MMF) izazvao je 2016. veliku pažnju kada je ne samo identifikovao neoliberalizam kao jedno koherentno učenje, već i postavio pitanje nije li paket politike privatizacije, deregulacije i liberalizacije bio neopravdano hvaljen.⁷ Časopis *Fortune* izvestio je u to vreme da „čak i MMF sad priznaje da neoliberalizam nije uspeo”.⁸ Ponešto je neprecizna sugestija časopisa da je reč o nekom novom razvoju događaja. Barem teorijski, politike neoliberalizma dovode se u pitanje već dve decenije. Među prvima izraz sumnje izrazio je Džozef Stiglic (Joseph Stiglitz) nakon azijske finansijske krize 1997.⁹ Glavni ekonomista Svetske banke od 1997. do 2000. i dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju, Stiglic je postao glasan kritičar neoliberal-

ne globalizacije. U kasnim devedesetim godinama dvadesetog veka drugi kritičari tvrdili su da je neregulisano globalno slobodno tržište bila „poslednja utopija”, a međunarodne finansijske institucije delimično su se s tim složile;¹⁰ odustale su od doktrinarnog protivljenja kontroli kapitala, što je bilo glavna tema teksta u časopisu *Fortune* 2016. Svetska trgovinska organizacija (STO) podvrgnula se sličnom revidiranju stavova. Nakon što su protesti prekinuli njeno okupljanje 1999. godine, ona je naglasak stavila na ljudsku stranu globalizacije.

Iako su već dugo kritikovane politike koje su opisivane kao neoliberalne, MMF-ov izveštaj i dalje je važan jer je priznao izraz „neoliberalizam”. Činilo se da je termin bio odgovarajući da dobije široku primenu, pojavljujući se u *Financial Timesu*, *Guardianu* i drugim novinama.¹¹ Takođe, 2016. godine Institut „Adam Smit”, koji je osnovan 1977. i koji je za Margaret Tačer (Margaret Thatcher) bio izvor ideja, po rečima svojih članova, „predstavio se kao neoliberalan”, odbacujući raniju karakterizaciju „libertarijanski”.¹² „Globalista u držanju” bio je jedan od principa kojim su sebe opisivali. Godine 2017, direktor Instituta „Valter Ojken” u Nemačkoj javno je branio čast onog što je nazivao „klasičan neoliberalizam”, a od takvog liberalizma potekao je zahtev za „jakom državom koja stoji iznad interesa lobija”.¹³ Činilo se da je i za kritičare i za zastupnike „pokret koji se nije usuđivao izgovoriti vlastito ime” sada mogao biti imenovan.¹⁴ To je bio razvoj događaja koji je razjasnio stvari. Imenovanje neoliberalizma pomaže nam da ga vidimo kao jedan određeni skup stavova i način upravljanja, kao formu ili varijaciju regulacije, a ne kao radikalno Drugo.

Tokom poslednje decenije bili su preduzimani izuzetni naponi da se neoliberalizam i njegova rešenja za globalno upravljanje sagledaju u istorijskoj dimenziji i da se od „političke psovke” ili „antiliberalnog slogana” preobraze u predmet rigoroznog arhivskog istraživanja.¹⁵ Moja priča prepliće dve niti naučnog rada koje su ostale čudno nepovezane. Prva nit je rad na praćenju intelektualne istorije neoliberalnog pokreta.¹⁶ Druga nit je izučavanje neoliberalne globalističke teorije naučnika koji se bave društvom, a ne istoričara. Učelnjaci su pokazali da je izraz „neoliberalizam” iskovan prvi put na Kolokvijumu „Volter Lipman” u Parizu 1938, kako bi se opisala želja okupljenih ekonomista, sociologa, novinara i vodećih poslovnih

ljudi da „obnove” kapitalizam.¹⁷ Kako kaže jedan stručnjak, jedan od najlakše odbranjivih načina da se proučava neoliberalizam jeste posmatrati ga kao „organizovanu grupu pojedinaca koji razmenjuju ideje unutar zajedničkog intelektualnog okvira”.¹⁸ Istoričari su se posebno usredsredili na Društvo „Mont Peleran”, koje je osnovao F. A. Hajek (F. A. Hayek) i drugi 1947. godine kao grupu sličnomislećih intelektualaca i tvoraca politike, što bi se povremeno sastajali da raspravljaju o svetskim problemima i trenutnom stanju političke ideje kojoj su posvećeni. Kako se vidi iz citiranih radova, ta grupa nije bila bez unutrašnjih podela. Osim monetarne politike i razvitka ekonomije kojom su se bavili, u prethodnim istorijama neoliberalizma bilo je iznenađujuće zapostavljano pitanje međunarodnog i globalnog upravljanja.¹⁹ Iako su postojale razlike između mislilaca, moja je teza da u njihovim spisima i delovanju možemo sagledati šire obrise koherentnog rešenja za svetski poredak. Globalizujući sâm ordoliberalni princip „razmišljanja u porecima” (*thinking in orders*; nem. *Denken in Ordnungen*), njihov projekat razmišljanja u kategorijama poredaka sveta nudio je skup predloga zamišljenih da odbrane svetsku ekonomiju od demokratije koja je postala globalna tek u XX veku, proizvođači stanje stvari i skup izazova koje njihovi prethodnici, klasični liberali, nisu mogli da predvide.

Liberalnu filozofiju globalnog uređivanja, među akademskim posmatračima, nisu najjasnije sagledali istoričari već sociolozi. Tokom poslednjih dvadeset godina, politikolozi i sociolozi izradili su prefinjenu analizu neoliberalnog projekta. Identifikovali su napore koji su vodili ka izolaciji tržišnih aktera od demokratskih pritiska u seriji institucija, od MMF-a i Svetske banke do lučkih vlasti i centralnih banaka širom sveta, uključujući i Evropsku centralnu banku, upravljačke strukture Evropske unije (EU), trgovinske sporazume kao što je Severnoamerički sporazum o slobodnoj trgovini (NAFTA)^a i Svetsku trgovinsku organizaciju. Oni su napore ka izolaciji videli i u širenju međunarodne pravne regulative o investiranju, koja je trebalo da zaštiti strane investitore od različitih ob-

^a Krajem 2018. NAFTA je zamenjena Sporazumom između SAD, Meksika i Kanade (Agreement between the United States of America, the United Mexican States, and Canada, USMCA). Sve slovne napomene su prevodiočeve.

lika eksproprijacije i da obezbedi paralelni globalni pravni sistem poznat kao transnacionalno trgovinsko pravo.²⁰ Takođe, pratili su nastanak jednog „ofšor sveta” poreskih rajeva i širenje zona mnogih tipova, koje su zamišljene da ponude sigurnu luku za kapital, zona slobodnih od straha od ugrožavanja politikama progresivnog oporezivanja ili preraspodele.²¹ „Izolacija tržišta”, u smislu njegove zaštite, koristan je metaforički opis cilja neoliberalizma kao specifičnog projekta gradnje institucija, a ne nebulozna „logika” ili „racionalnost”. Rigorozan je bio rad sociologa na određivanju tog procesa izolacije, ali njihove istorije neoliberalne teorije bile su manje istorije, pošto su često intelektualcima kao što su Hajek i Milton Fridman (Milton Friedman) pridavali tek sporedne uloge.²² Za ideje takvih neoliberalnih genija govorilo se da inspirišu ili da „ukazuju” na određene oblike globalnog i lokalnog načina upravljanja, a nama je preostalo da se pitamo kako je stvarno dolazilo do tog uticaja i odakle su se stvorile ideje. Hajekovo ime obično više funkcioniše kao slobodni označitelj nego kao indeks za stvarnu istorijsku ličnost. Neki EU označavaju kao „hajekovsku federaciju”, na primer, dok drugi želju za *napuštanjem* EU nazivaju nadom za „oživljavanjem Hajekovog sna”.²³ Šta su tačno želeli mislioci kao što je bio Hajek, gde i kada su nastale ideje neoliberalnog globalizma? Lociram ključnu tačku nastanka neoliberalnog globalističkog razmišljanja unutar epohalne promene poretka do koje je došlo na kraju carstva. Dekolonijalizacija je, tvrdim, bila odlučujuća za nastanak neoliberalnog modela svetskog upravljanja.

Ograđivanje radi zaštite, ne oslobađanje

Jedna od prepreka za razumevanje neoliberala u njihovim kategorijama bila je preterano oslanjanje na skup ideja pozajmljenih od mađarskog ekonomiste Karla Polanjija koji je, kako je primetio jedan učenjak, postao „nakon Mišela Fukoa danas verovatno najpopularniji teoretičar među naučnicima koji se bave društvom”.²⁴ Među mnogim pokušajima da se objasni neoliberalna globalizacija, važno mesto zauzima retroaktivan uticaj Polanjijeve knjige *Veliki*